

УДК: 658.155

Волинчук Ю.В. к.е.н., доцент

Купира О.І., слухач магістратури

Луцький національний технічний університет

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЙ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто та проаналізовано історичний розвиток наукових теорій прибутку підприємств. Узагальнено трактування даної категорії сучасними вітчизняними та зарубіжними економістами, розкрито значення прибутку на сучасному етапі розвитку економіки.

Ключові слова: прибуток, теорії прибутку, еволюція, підприємство.

Volynchuk Ju. V., Kupyra O. I.

GENESIS THEORIES PROFITS OF AN ENTERPRISE

The historical development of scientific theories of profit of enterprises is considered and analysed in the article. The interpretation of this category by modern domestic and foreign economists is generalized. The value of profit on the modern stage of economic development is revealed.

Key words: profit, theory of profit, evolution, enterprise.

Волынчук Ю.В., Купыра О.И.

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЙ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрено и проанализировано историческое развитие научных теорий прибыли предприятий. Обобщено трактование данной категории современными отечественными и зарубежными экономистами, раскрыто значение прибыли на современном этапе развития экономики.

Ключевые слова: прибыль, теории прибыли, эволюция, предприятие.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Становлення та розвиток ринкової економіки вимагають теоретичного переосмислення економічних явищ, процесів і результатів. Значною мірою адаптація підприємств до змін зовнішнього та внутрішнього середовища визначається фінансовими результатами їх функціонування, зокрема, формуванням прибутку, що є основним підсумковим показником результативності господарської діяльності підприємства. Теорії прибутку в економічній думці ХІХ–поч. ХХ ст. акцентують увагу на специфічних характеристиках прибутку підприємства, виходячи з мети дослідження та очікувань щодо майбутніх результатів. Важливість трактування даної категорії обумовлюється як теоретичними, так і прикладними аспектами вирішення цієї проблеми, що потребує подальшого дослідження теоретичних основ її сутності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Визначення сутності прибутку не можливе без дослідження наукових концепцій та теорій прибутку. Вивченням теорії і практики використання та формування прибутку підприємств займалися такі вчені-економісти, як А. Бабо, К. Маркс, Ф. Найт, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Й. Шумпетер, Е. Чемберлен, Дж. Хікс, І.А. Бланк, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Покропивний, С.В. Мочерний, А.М. Поддєрьогін, Ю.С. Цал-Цалко та інші. Значний внесок у розв'язання проблем формування доходів підприємств, пошук шляхів оцінки та обґрунтування пропозицій щодо підвищення економічної прибутковості здійснили такі дослідники, як В.А. Андрєєва, М.М. Бойко, Я.Я. Дяченко, А.І. Карпук, С.О. Мельник, М.А. Степаненко. Загалом, дослідження генезису теорій прибутку акумулює в собі низку різних трактувань даної категорії, що нині не мають єдиного бачення.

Цілі статті полягає у проведенні дослідження генезису теорій прибутку підприємства з метою узагальнення існуючих визначень та подання власного бачення даної категорії в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Прибуток є одним з основних фінансових показників оцінки господарської діяльності і займає центральне місце в загальній системі вартісних інструментів та важелів управління економікою. Прибуток підприємства – це й одна з найскладніших економічних категорій, адже протягом тисячоліть досліджувалась сутність цього поняття та висувались різні теоретичні підходи до підґрунтя його формування і змістового наповнення.

Ще у IV-III ст. до н.е. (Китай) в трактаті «Гуань-Цзи» було здійснено одну з перших спроб трактувати прибуток як частину грошей (золота), що утворюється внаслідок нерівноцінного обміну, тобто золото відіграє роль грошей та оголошується товаром, якщо ним вимірюються ресурси держави [1, с. 18].

Цікавим в праці Каутілі «Артхашастра» є зауваження, що «конкуруючий продавець збільшує ціну на товар, роблячи її вищою від дійсної вартості». Тобто, прибуток визначається як різниця між вартістю товару та його ринковою (реалізаційною) ціною. Автор зазначає, що ціна товару на ринку складається не тільки з витрат на виробництво, а й з торговельних витрат, тобто варто визначати частку прибутку торговця в ціні місцевих товарів за нижчою ставкою, а привізних – за вищою [1, с. 19].

В свою чергу, Арістотель (384-322 рр. до н.е.) в своїх працях «Нікомахова етика» та «Політика» вказував, що всі види господарської діяльності людей належать або до природної сфери – економіки, або до неприродної – хремастики (мистецтво наживати багатство за допомогою великих торговельних угод для перепродажу і лихварських угод). При цьому «ніколи не буває границь у досягненні мети, тому що нею є досягнення необмеженого багатства і володіння грішми... Всі, хто причетний до грошового обігу, намагається збільшити свої капітали до безмежності» [2, с. 75]. Тобто, обмін може розцінюватися як акт задоволення потреб і дозволяє визначити споживну вартість товару категорію сфери економіки, та символізує акт наживи, а мінова вартість вважається категорією сфери хремастики [1, с. 24].

У XIII-XIV ст. Фома Аквінський у трактаті «Сума телеології» дотримувався думки, що прибутки мають бути не самоціллю, а заслуженою платою і нагородою за те, що у торгівлі і позикових операціях присутні праця, транспортні та інші матеріальні витрати і навіть ризик [1, с. 32].

Однак, більшість вчених вважає початком науково-економічного формування поглядів на сутність прибутку часи меркантилізму.

Зокрема, в теорії меркантилістів прибуток виникає у зовнішній торгівлі в результаті продажу товарів за межами країни за вищими цінами, ніж ті, за якими товар придбали в її межах. Представники даної школи Т. Манн, Д. Юм, Ж. Кольберг, А. Серра, Т. Мен, А. Монкрет'єн основним джерелом формування прибутку вважали зовнішньоторгівельну діяльність, і насамперед розглядали сферу обігу. Тобто, прибуток – різниця між продажною та покупною ціною товару (обмін). Головною їх помилкою вважається ігнорування прибутку у сфері мануфактурного виробництва.

Фізіократи Ф. Кене, Ж. Тюрго, М. Рів'єра (XVII-XVIII ст.), які прийшли на зміну меркантилістам, перенесли проблему походження прибутку зі сфери обігу в сферу виробництва. Основним джерелом формування прибутку вважали землеробське виробництво, оскільки за їх спостереженнями вплив сил природи призводить до зростання споживних вартостей понад витрати виробництва. Недоліком судження цих вчених є те, що додана вартість створюється наче сама по собі без залучення будь-якої людської праці.

Вагомі дослідження стосовно визначення сутності прибутку зробили представники класичної політекономії А. Сміт і Д. Рікардо (XVIII–XIX ст.), які розглядали прибуток як результат зміни людської праці капіталом та здійснення ним такої роботи, яка не може бути виконана людською працею. Відповідно, погляди відомих класиків на сутність та природу прибутку, дають підстави зробити висновок, що основним здобутком цієї концепції було формування теорії додаткової вартості в галузі матеріального виробництва та виокремлення прибутку як результату відрахування із вартості створеного продукту праці робітника на користь капіталіста. Однак, А. Сміт не зміг узгодити суперечливі погляди щодо першоджерел прибутку, об'єднати їх у цілісну концепцію. Цей синтез полягає в тому, що джерелом прибутку є праця найманих робітників, а також праця підприємця. Засоби праці самі по собі прибуток не створюють, але у процесі їх поєднання з найманою працею виникає нова продуктивна сила, так званий синергічний ефект.

Цікавою є позиція теорії трудової вартості створена У. Петті у XVII столітті, та обґрунтована К. Марксом та Ф. Енгельсом [3]. Згідно неї, джерело прибутку – додаткова вартість, яка є породженням всього авансованого капіталу, а джерелом виступає праця найманих робітників. Вчені розглядали прибуток як незароблений дохід капіталіста. Відмітимо, що недоліком даної теорії є те, що поза увагою залишилась праця підприємців.

Представник французької політекономії Ф. Бастіа (середина XIX ст.) [4, с. 103-105] в теорії «економічної гармонії» стверджував, що поняття прибутку не існує, тому замінив прибуток поняттям «дохід», який ототожнював з відсотком на капітал, тобто формою доходу капіталістів та землевласників, з чим важко погодитись, оскільки капіталісти й землевласники можуть отримувати як прибутки, так і збитки.

У другій половині XIX ст. французький учений П.Ж. Прудон [4, с. 109-115], ототожнюючи капітал з грошима, тим самим трактував прибуток як заробітну плату капіталістів. Виходячи з цього, наявність збитків свідчить про затримку плати капіталістові за ведення бізнесу.

Пізніше англійський вчений А. Маршалл [4, с. 30] почав визначати прибуток як плату за спостереження і управління виробництвом, вважаючи прибуток різновидом заробітної плати та трудового доходу. За А. Маршаллом, прибуток – це перевищення доходів підприємства над його витратами. З таких позицій збитки можна розглядати як неналежне управління виробництвом.

На початку XX століття з'являється принципово новий підхід щодо сутності прибутку. Засновниками нової течії були американські економісти Й. Шумпетер [5] і Ф. Найт [6], які стверджували, що прибуток – це не лише винагорода за діяльність підприємця, він може існувати лише у динамічній економіці. На думку Й. Шумпетера прибуток – це не володіння капіталом, а застосування і впровадження нових факторів виробництва. За концепцію Ф. Найта саме невизначеність є джерелом виникнення чистого прибутку або збитку.

Вчені-економісти Росії та України XIX–поч.XX ст. подавали трактування прибутку, що формувався під впливом боротьби народу проти кріпосного права. Так, А. М. Радіщев розрізняв «істинну ціну», тобто витрати виробництва і «додану ціну» – перевищення ціни над витратами, тобто прибуток. Він не осуджував отримання прибутку, підкреслюючи, що торгувати без доходу – марне заняття [4, с. 276]. Чернишевський М. Г. характеризував прибуток, як залишок продукту після вирахування вартості праці, вважаючи останню товаром [13, с. 289].

Загалом, до XX ст. у західній економічній думці була відсутня самостійна теорія прибутку, а її виникнення вони пов'язують з обґрунтуванням кола чинників, під впливом яких формується прибуток. Так, саме представниками політекономії було доведено, що прибуток є винагородою підприємцям за «продуктивну послугу», так само як заробітна плата – винагородою за працю.

В ході теоретичного дослідження історичного розвитку наукових теорій прибутку підприємств було виокремлено альтернативні теорії визначення методологічних засад даної категорії (рис.1).

Рис. 1. Альтернативні теорії визначення методологічних засад прибутку
*складено авторами на основі [7; 8, с. 37-44]

На сучасному етапі господарювання поняття «прибуток» також розглядається в різних значеннях. Результати дослідження наукових підходів до трактування сутності цієї категорії систематизовано нижче (табл.1.)

Підходи до трактування поняття «прибуток»

Автор	Визначення сутності поняття «прибуток»	Особливості підходу
Господарський кодекс України [9, ст. 142]	Прибуток (доход) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.	Визначено, що прибуток розраховується шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду.
Бойчик І. М. [10]	Прибуток є виробничою категорією, що характеризує відносини, які складаються в процесі суспільного виробництва	Досліджено, що прибуток є виробничою категорією, та не конкретизовано відносини процесу суспільного виробництва.
Бланк І. О. [11]	Прибуток є вираженим у грошовій формі чистим доходом підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, і становить різницю між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення цієї діяльності	Розглядає прибуток як винагороду підприємця, своєрідну плату за те, що він зумів організувати виробництво і збут продукції, ризикуючи власними грошовими ресурсами.
Данилюк М.О. [12]	Прибуток – частина вартості додаткового продукту, виражена в грошах; частина чистого доходу; грошовий вираз вартості реалізованого чистого доходу, основна форма грошових накопичень господарського суб'єкту	Наведено кілька окремих визначень прибутку, та не виділено основного, що може бути закладене в процес дослідження.
Кривицька О. Р. [13]	Прибуток – кінцевий результат, який створює підприємству фінансові ресурси, що необхідні для розширення його діяльності, необхідні для формування його сталості і конкурентоспроможності на ринку товарів і послуг	Досліджено, що прибуток є основним елементом фінансових ресурсів підприємства, тобто збільшується значення прибутку, амортизаційних відрахувань та позичкових коштів у формуванні фінансових ресурсів підприємств.
Матюшенко І. Ю. [14]	Прибуток підприємства в загальному розумінні являє собою частину вартості прибуткового продукту, створеного працею, і є складовою частиною доходу підприємства	Доведено, що прибуток – це прибутковий продукт створений працею.
Мочерний С. В. [15]	Прибуток – це перетворена форма додаткового продукту й додаткової вартості, яка виражає відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками з приводу його створення і привласнення	Особливість полягає в тому, що прибуток виражає суспільні відносини, які приносять позитивний фінансовий результат.
Олійник І. О. [16]	Прибуток є не лише результатом успішної діяльності, в контексті підприємництва він виступає як фактор організації виробництва.	Погоджуємось частково, оскільки доцільно досліджувати вплив даного фактора на виробництво.
Поддєрьогін А. М. [17]	Прибуток – це частина заново створеної вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу.	Погоджуємось з автором, що підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.
Покропивний С. Ф. [18]	Розглядає прибуток як частину виручки, що залишається після відшкодування всіх витрат на операційну, інвестиційну та фінансову діяльність підприємства	Характеризуючи перевищення надходжень над витратами, прибуток виражає мету підприємницької діяльності і береться за головний показник її результативності (ефективності).

В ході дослідження встановлено, що сучасні дослідники переважно розвивають теорії прибутку економістів XIX– поч. XX ст., пристосовуючи їх до нових умов.

Зокрема, сучасна економічна думка свідчить, що прибуток характеризується не як плата за працю, а як породження адаптації до потреб динамічного розвитку діяльності за такими напрямками як ризик та своєчасні нововведення, а відтак синтезує в собі всі сторони діяльності підприємства і характеризує її ефективність. Отже, зазначене підтверджує, що прибуток є об'єктивною економічною категорією товарного виробництва та показником, котрий створюється на мікрорівні, як результат діяльності підприємства.

Розвиток економічної науки розширює аналіз природи прибутку, поглиблюючи розуміння його суті. Процес пізнання категорії «прибуток» не завершено, пошуки нових прийомів, методів його розуміння й способів розрахунків тривають. Наприклад, згідно з однією із сучасних концепцій прибутку нині прибуток перестав бути основним мотивом виробництва. Прихильники цієї ідеї, зокрема, Дж. Гелбрейт, А. Берлі, Г. Мінс, К. Боулдінг та інші намагаються довести, що еволюція структури сучасних фірм привела до виникнення нових цілей: захист і турбота про акціонерів і суспільство, зростання фірми, максимізація продажів тощо.

Вчені С. Фішер, Р. Дорнбуш та Р. Шмалензи зазначають, що власники підприємств всіх форм здійснюючи свою діяльність намагаються досягти максимізації прибутку [19, с. 125]. Проте не завжди цей процес виступає головною метою підприємства. Вченими-економістами доведено, що саме зростання вартості підприємства відбувається через максимізацію прибутку та забезпечення добробуту власників. В дослідженні зазначено, що прибуток – це перевищення доходів над витратами, які пов'язані з виробництвом проданих протягом даного періоду товарів і послуг [19, с. 126].

Варто також звернути увагу на трактування сутності прибутку таких американських вчених як Дж. Бернес, Т. Дворкін та Е. Річардс, які розглядають максимізацію прибутку як головну мету діяльності суб'єкта господарювання, оскільки саме це призводить до ефективного розподілу обмежених ресурсів суспільства [20, с. 50]. Фр. Роберт, Б. Бернанк та Д. Коландер зазначають, що прибуток є різницею між сукупними доходами, отриманими від реалізації продукції, та всіма витратами – явними і неявними [21, с. 139; 22, с. 247].

Подібними та наближеним до вимог ринкової економіки є визначення науковців Е. Р. Вечканової та Е. С. Вечканова [23, с. 654], С. В. Мочерного [24, с. 196], Ю. В. Ніколенка [25, с. 93], що прибуток є перетвореною економічною формою вартості додаткового продукту (як замітник поняття «додана вартість»). На думку вчених, він може трактуватись як надлишок валового доходу над економічними витратами, тобто над усіма здійсненими і можливими, але понесеними втратами.

Узагальнюючи різні точки зору вітчизняних і зарубіжних дослідників, можна стверджувати, що значення прибутку підприємства в умовах ринкової економіки досить вагомим і полягає в наступному (рис. 2):

Рис. 2. Значення прибутку на сучасному етапі розвитку економіки
*складено авторами на основі [26, с.172-174]

Дослідження історичного розвитку наукових теорій прибутку підприємств науковців показало, що нині відсутнє єдине визначення даної категорії, оскільки кожен з них розглядає певний важливий аспект даного питання, а їх узагальнення формує сучасну теорію прибутку, поглиблені розробки якої тривають.

Висновки. Таким чином, прибуток виступає генератором виробничого процесу, спонукає підприємство здійснювати нововведення, стимулювати інвестиції, випуск продукції і зайнятість. Важливе значення має не лише наявність прибутку, а його величина, яка повинна бути достатньою для задоволення усіх потреб підприємства та здійснення витрат для безперешкодного відновлення виробничого процесу.

Проведений аналіз наукових підходів до визначення сутності прибутку свідчить про те, що дане поняття як економічна категорія є багатоаспектним і трактується вченими по-різному. Тобто, залежить від суспільно-політичного устрою країни, предмету та рівня розвитку науки, а також від положень нормативно-правової бази певного часу чи держави. В ході вивчення еволюції наукових теорій встановлено, що нині використовується узагальнений підхід до розуміння прибутку у вигляді частини доходу, яка залишається після вирахування всіх витрат діяльності та податків, з варіаціями щодо передумов його формування та ключових факторів впливу.

Список використаних джерел

1. Юхименко П. І. Історія економічних учень : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання-Прес, 2002. – 514 с.
2. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / За ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – 567 с.
3. Маркс К. Сочинение / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1960. – 409 с.
4. Дмитриченко Л. История экономической учений : учебное пособие / Л. Дмитриченко. – Донецк : «КИТИС», 1999. – 452 с.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Шумпетер Й. ; пер. с нем. ; общая ред. акад. А. Г. Милейковского. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
6. Найт Ф. Риск, неопределённость и прибыль / Ф. Найт ; пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
7. Криклій О. Систематизація теоретичних підходів до визначення сутності поняття «прибуток банку» / О. Криклій // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, серія: Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 307–321.

8. Висока О. Економічна сутність прибутку та концепції його формування / О. Висока // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – № 17. – С. 37–44.
9. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page5>
10. Бойчик І. Економіка підприємства : навч. посіб. / І. Бойчик. – К. : Атіка, 2004. – 344 с.
11. Бородіна Є. Фінанси підприємств : навч. посіб. / Є. Бородіна. – К. : Либідь, 2004. – 324 с.
12. Данилюк М. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / М. Данилюк. – К. : ЦНП, 2004. – 204 с.
13. Кривицька О. Планування прибутку підприємств під час визначення стратегії його розвитку / О. Кривицька // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 138–147 с.
14. Матюшенко І. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / І. Матюшенко. – К. : ЦНП, 2003. – 320 с.
15. Мочерний С. Економічна теорія : навч. посіб. / С. Мочерний – К. : Вища школа, 2002. – 435 с.
16. Олійник І. Методичні підходи до визначення безбиткового обсягу виробництва сільськогосподарської продукції / І. Олійник // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 61–64.
17. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств : підруч. / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк. – К. : КНЕУ, 2006. – 552 с.
18. Покропивний С. Ф. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування : навч. посіб. / С. Ф. Покропивний, С. М. Соболь, І. О. Швиданенко. – К. : КНЕУ, 2006. – 286 с.
19. Фишер С. Економіка / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : «Дело ЛТД», 1993. – 864 с.
20. Law for business. A James Barnes, J D Terry Morehead Dworkin, J D Eric L Richards, J D. All of Indiana University. IRWIN MC GRAW-HILL, 2000. – 1167 p.
21. Frank Robert H., Ben Bernanke. Principles of economics. McGraw-HillIrwin, 2001. – 834 p.
22. Colander David C. Microeconomics/ David C. Colander. – 4-th ed. McGrawHill, -2001, -480p
23. Волощук Г. О. Особливості аналізу та оцінки фінансової стійкості підприємства / Г. О. Волощук, Т. М. Одіцова // Збірник друкованих праць. – 2005. – № 15. – С. 10–15.
24. Мочерний С. Основи економічних знань / С. Мочерний. – К. : Феміна, 1995. – 352 с.
25. Климко Е. Н. Основи економічної теорії : політекономічний аспект / Е. Н. Климко, В. П. Нестеренко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – 743 с.
26. Павлишенко М. М. Значення прибутку підприємства в ринковій економіці / М. М. Павлишенко, Л. А. Сивуля // Науковий вісник. – 2007. – С. 172–174.